

Муниципалдыг бюджеттиг ниити өөредилге чери
Тыва Республиканың Таңды кожуннуң Кызыл-Арыг
ортумак ниити өөредилге школазы



**2023-2024 өөредилге чылында
Торээн чогаал эртеминге
АЖЫЛЧЫН ПРОГРАММА**

Башкызы: Тыва дыл болгаш чогаал башкызы Майнды Анай-Хаак Калдар-
ооловна
Класс: 6
Программаның хуусаазы: 1 (бир) чыл

Кызыл-Арыг суур, 2023 ч.

Тайылбыр бижик.

Тыва аас чогаалы, чечен чогаал чоннун чогаадыкчы салым-чаяаныннын боттук костуушкуннери болур. Аас чогаалы тыва чоннун ада-огбелеринин чус-чус чылдарда чогаадып, болбаазырадып келген состун уран чуулу болур. Оон эстетиктиг чанчылдарынга даянгаш, делегейнин улустарынын (эн ылангыя орус, моол) литератураларынын улегер-майбын эдерип, тыва чечен чогаал 20 чус чылдын чээрбиги чылдарындан бээр боттанып келген. Амгы уеде тыва аас чогаалы болгаш литература Тыва Республиканын чонунун культуразынын эн улуг доктаамал эстетиктиг чанчылдарлыг уран чуулу болу берген. Ол ам чонну чаагай чанчылдарга, кижизидеринин, огбелернин алдарлыг тоогузун оорениринин, келир уеге бузуреп болурунун идегелин быжыглаар чепсээ апарган. Ынчангаш тыва чогаалды ооредиринин программазы ундезин (базовая) деннелге Тыва Республиканын Ооредилге яамызынын «**5-11 класстарга Программалар. Тыва дыл. Харылзаалыг чугаа сайзырадылгасы. Тыва аас чогаалы болгаш литература деп программазынга**» ундезилеп тургустунган.

Төрээн чогаал эртемниң школаның өөредилге планында туружу

Федералдыг базистиг өөредилге планында Россия Федерациязының бүгү-ле школаларынга төрээн чогаалды албан өөренири көрдүнген. Ооң иштинде федералдыг күрүнениң өөредилге стандарттарының (ФКӨС-түң) негелдезин ёзугаар 6-гы класска төрээн чогаалга неделяда 2 шак көрдүнген. Чылда ниитизибиле 68 шактың дургузунда уруглар ук эртемни өөренир.

6-гы класска “Төрээн чогаал” эртемни шингээттингенинин түннелдери:

Бот-тускайлан түннелдер:

Кижизидилге ажылынын кол угланыышкыннары:

1. Хамааты мозу-будуш кижизидилгеzi.
2. Төрээн чуртунга, торел чонунга чоок болурунга кижизидер.
3. Мозу-будуш, сагыш-сеткил кижизидилгеzi.
4. Чараш чуулду эскерип билиринге кижизидер.
5. Куш-шыдалдыг, кадык болурунга кижизидери.
6. Куш-ажыл кижизидилгеzi.
7. Экологтук кижизилге.
8. Эртемни шинчилеп, унелеп билиринге кижизидери.

Төрээн чогаалды ооредиринин сорулгалары, кылыр ажылдары.

Аас чогаалы болгаш литература кижилернин медерелин сайзырадырунга, сагыш-сеткилин байыдарынга, аажы-чанын хевирлээринге, чоннун чаагай чанчылдарын эдереринге аажок улуг салдарны чедирип турар, ынчангаш оларны уран чуулдун оске-даа хевирлери-биле холбаштырып ооретпишаан, дараазында *сорулгаларны салган:*

-Тыва улустун шаандагы болгаш амгы амыдыралы-биле, хосталга, ааскежик дээш чоннун демисежип чораанын оореникчилерге таныштырар, тоогучу ёзу-биле угаап ооредир.

-Россиянын хой националдыг улустарынын акы-дунма харылзааларын, кожа-хелбээ чурттар, депшилгелиг чоннары-биле харылзааларын коргускен чогаалдар-биле чалыыларнын интернационалчы, патриотчу кижизидилгезин быжыктырар.

-Улустун аас чогаалынын, литературанын курлавырларын аныяк салгалды чаагай идеалдарга, улусчу моральга, ужур-чурумга, торээн чуртунга, чонунга, тоогузунге чоргааралды, бойдуска, кижиге, дириг амытаннарга гуманисчи хамаарылгалыг болурунга кижизидеринге ажыглаар.

-Тыва литература амыдыралга тура-соруктуг, омак-сергек, бурунгаар чуткулдуг, хей-аъттыг, куш-ажылга болгаш эстетикага кижизидип, ону алдаржыдып остуреринге чепсек болур.

-Улустун аас чогаалынын, литературанын теоретиктиг билиглерин быжыг шингээтиргеш, оларны амыдыралга ажыглап билиринге ооредир.

-Чогаалдарнын идеялиг утказын, уран-чеченин медресидип, уран номчулгага быжыг хандыкшылдыг болурунга ооредир.

-Уе-уеде тыва литературанын шийтпирлеп турганы хой айтырыгларын тыва чогаал эртемнин башкылаашкынынга чаа чогаадыкчы, тывынгыр, ханы билии, хей-аът киирикчи эрудициязы, бодунун улугерлиг чоруу-биле оореникчилернин дилеп тывар, сонуургалдыг ажылдаарын чедип алыр.

5-11 класстарга тыва чогаал эртемнин утказы болгаш тургузуу.

Тыва литературанын чогаалдарын ооредирин дараазында чуулдерни барымдаалап шилээн:

-чогаалдарнын бедик идеяли, уран-чечени, амыдыралчызы, ооредиглиг, кижизидикчи ужур-дузазы;

-тема аайы-биле хой талалы, тогулуг болуушкуннарнын, амгы уенин амыдыралынын чуулдеринин, болуушкуннарынын таарымчалы;

-жанрларнын, стильдернин хой янзылы;

-оореникчилернин хар-назынынга чогаалдарнын таарымчалы.

5-11 класстарга торээн чогаал эртемнин ооредиринин кол угланышкыны, негелделери.

Аас чогаалы болгаш литература кижилернин медреселин сайзырадырынга, сагыш-сеткилин байыдарынга, аажы -чанын хевирлээринге, чоннун чаагай чанчылдарын эдереринге аажок улуг салдарны чедирип турар, ынчангаш оларны уран чуулдун оске-даа хевирлери-биле холбаштырып ооретпишаан, дараазында угланышкынныг негелделерни салган:

-аас чогаалы болгаш литература тыва школаларда уран-чуулдун оске-даа хевирлери-биле холбаштырып ыяп ооренир, башкылаар эртем;

-тыва улустун аас чогаалы болгаш литература Топ Азиянын болгаш оске-даа девискээрде чоннарнын литературалары-биле тудуш хогжуп, улусчу эстетиктиг принциптерге, реализмге ундезилеттингенин, уе-уеде тыва литературанын хой айтырыгларын, темаларын чогаалчы бурузу бодунун оскелерден ылгавырлыг уран-чечен аргалары-биле коргузуп турарын оореникчилерге билиндирер;

- тыва улустун аас чогаалы болгаш литературанын тоогузу нарын, оон оруунга шаптараазыннар частырыглар турган дээрзин чогаалчы бурузун ооредип тургаш оюп эртпези чугула;

-тыва чогаалдардан ангыда, Россиянын болгаш делегей литературазынын тыва дылче очулдуртунган чогаалдарын база оореникчилернин хар-назынынга, ниити деннелинге тааржыр чаа унгулээн чогаалдарны башкы сумелеп, кады сайгарар.

-бистин чурттун улустарынын, классиктиг болгаш акы-дунма хой националдыг литератураларнын байлак чуулдерин шингээттирип, литературлуг, интернационалчы, шыдамык, кээргээчел, дыннангыр, хундулээчел кижилер кылдыр озеринге идигни бээр

Өөрөдилге чылында шактарның хуваалдазы. Шактар саны: Шупту – 68 шак; неделяда – 2 шак. Кирилде – 1 Чогаал өөрениринге – 47 Чугаа сайзырадылгазы – 11 – Чогаал теориязы – 3 Хыналда ажылдар – 5 Катаптаашкын - 1

6-гы класска торээн чогаал эртемнин допчuzu

№	Программанын материалы	Ниити шагы	Эртемнин унезин билип алыры
1	Кирилде	1	1,2,8
2	Чогаал өөрениринге	47	1,2,3,4,5,6,7,8
3	Чугаа сайзырадылгазы	11	1,2,3,5,6,7
4	Чогаал теориязы	3	1,2,3
5	Хыналда ажылдар	5	1,2,3,7
6	Катаптаашкын	1	1,2
Ниитизи-биле		68 ш	

Календарь- тематиктиг план. 6-гы класс, торээн чогаал, 68 шак

№	Кичээлдин темалары	шагы	Хуну		Тайыл быры
			План езугаар	Херек кырында	
I. Аас чогаалы – чоннун эртинези – 5 шак					
1	Мифтер болгаш тоолчургу чугаалар:	1	04.09		
2	«Ай, хүн», «Чеди-Хаан сылдыс»	1	08.09		
3	«Үгер канчап дээрже үне бергенил?», «Кижиканчап эң-не күштүг амытан болганыл?»	1	11.09		
4	«Күскениң чылга киргени», «Үттүг-Хая дугайында тоолчургу чугаа»	1	15.09		
5	«Хайыракан», «Теве-Адар»	1	18.09		
6	Тоолчургу чугаа: «Амыр-Санаа дугайында төөгү чугаа»	1	22.09		
7	«Кыры сөөгү», «Хөөмейлээр Бүдүкпен»	1	25.09		
8	Хыналда ажыл	1	29.09		

9	Ыр дугайында билиг. Тыва улустуң ырлары: «Кадарчы», «Ала караан дешкен болза»	1	02.10		
10	«Межегей», «Самагалдай», «Хандагайты», «Тооруктуг долгай Тандым», «Чашпы-Хемим»,	1	06.10		
11	«Очаландан кедилерин», «Өдүген-Тайга», «Алды баштыг Кара-Дагны», «Дөге-Баары»	1	09.10		
12	Кожан ырлар	1	13.10		
13	Алгыш-йөрээлдер. «Ог-буле туткан аныяктарга йөрээл», «Анчынын чалбарыы».	1	16.10		
14	«Шуулген могоге мактал», “Аътка мактал”, “Оран-тандыга чалбары”	1	20.10		
15	Хам алгыштары. «Ондар Шокар-Хамнын тайга сынны алганганы», “Хамнын чаштарны алганганы”, “Шагааны алганган алгыжы.”	1	23.10		
16	Хыналда ажыл	1	27.10		
17	Автолуг тоолдар. С.А.Сарыг-оол «Агар-Сандан ыяш»	1	06.11		
18	Делегей чоннарынын литературазы. Гримм алышкылар. Тоол “Ак чылан”	1	10.11		
19	С. В. Козлова. Шүлүк «Аъттыг-шеригжи кыс»	2	13.11/17.11		
20	И.Кузнецов «Хайгыылчы тоютчук»	2	20.11/24.11		
	II. Ойнай-сылдай сойгалажыр – 3 шак				
21	К-Э.К. Басня «Маргылдаа»	1	27.11		
22	С.С. Сурун-оол Басня «Аът биле Оор»	1	01.12		
23	И.А. Крылов Басня «Шиижек биле Коге-буга» Басня дугайында билиг.	1	04.12		
24	III. Элээдилер делейи – 6 шак				
25	С.К.Тока. Роман «Араттын созу». «Мерген»;	1	08.12		
26	- «Тас-Баштыг»	1	11.12		
27	- «База кыш»	2	15.12/18.12		
28	- «Шаагай»	1	22.12		
	Хыналда ажыл	1	25.12		
29	С.А. Сарыг-оол. Чечен чугаа «Ол-ла Маскажык» (шилилгелиг эгелер).	2	12.01/15.01		
30	Чогаалдын маадырынын дугайында билиг	1	19.01		
31	О. О. Сувакпит. Чечен чугаа «Буянның сергези».	2	22.01/26.01		
32	М. М. Дуюнгар. Чечен чугаа «Хлеб».	2	29.01/02.02		
33	А.Неверов «Аъштыг-чемниг Ташкент хоорай»	1	05.02		
	Ш. М. Суван. Тоожу «Кижиге-бүрүс» (шилилгелиг).	3	09,12,16		
	IV. Төрээн чуртум делгемнери - 4 шак				
34	Х. М. Ойдан-оол. Тоожу «Эзир» (шилилттинген эгелер).	2	19, 26,		
35	Ш. М. Суван. Чечен чугаа «Азыранды».	1	01.03		
36	Проза болгаш шулук чогаалынын ылгавырлыг талалары	1	04.03		
	V. Төрээн чуртум делгемнери – 10 шак				
37	С. А. Сарыг-оол. Шүлүк «Күс»	1	11.03		

38	М. Б. Доржу. Шүлүк «Экии, Тывам!»	1	15.03		
39	А. А. Даржай. Шүлүк «Өггө йөрээл»	1	18.03		
40	Хыналда ажыл	1	22.03		
41	С. Б. Молдурга. Шүлүк «Амытаннар чылы»	1	01.04		
42	М.Б.Кенин-Лопсан «Авамнын оо»	1	05.04		
43	Чогаал теориязы «Пафос»	1	08.04		
44	У. О. Оралбаев. Шүлүк «Тыва черге мөгейиг»	1	12.04		
45	А.Даржай «Өггө йөрээл»	1	15.04		
46	С.Молдурга «Амытаннар чылы»	2	19.04/22.04		
	Чогаадыг «Торээн чуртум»	1	26.04		
	VI. Кожеге-даа ажыттынды				
47	Чогаал теориязы «Шии»	1	29.04		
48	Виктор Кок-оол «Чаргы»	2	03.05/06.05		
49	Е. Т. Танова. Шии «Илбилиг согун»	3	13,17,20		
50	Н.Куулар «Дорт тынныг Алдай-Чечен дугайында ыр»	1	24.05		
51	Хыналда ажыл	1	27.05		
	Шупту:	68			



Пронумеровано и прошнуровано
(сери) структура